№ 11 дәріс. Түркі әдебиеттануы мен фольклортануының теориялық негіздері

Негізгі идея: Түркі халықтарының ауызша фольклорлық мұрасы мен жазба әдеби дәстүрінің тарихи-теориялық сабақтастығы, поэтикалық жүйесі мен жанрлық трансформациясы.

Басты тезистер:

1. Түркі эпостары («Деде Коркут», «Көроғлы», «Манас», «Алпамыс») – халықтық менталитет көзі

- **Эпостық дәстүрдің генезисі мен сипаты:**
  - Түркі героикалық және ғашықтық эпостары — бұл жай ғана фольклорлық туынды емес, түркі халықтарының тарихи зердесі, әлеуметтік құрылымы, философиялық дүниетанымы мен моральдық-этикалық нормаларының жиынтығы.
- **Негізгі эпикалық мұралардың жанрлық менталитеттік аспектілері:**
  - **«Кітаби Деде Коркут» (Оғыз-қыпшақ эпикалық жәдігері):**
    - Оғыз тайпаларының Кавказ мен Анатолияға қоныстану дәуірін, батырлық пен отбасылық құндылықтарды, Ата-Коркуттың жыраулық/шамандық батасы мен даналығын бейнелейді.
  - **«Манас» (Қырғыз монументалды эпосы):**
    - Әлемдегі ең көлемді эпикалық туынды. Қырғыз халқының бостандық жолындағы күресін, этнографиясын, салт-дәстүрін және мемлекетшілдік идеологиясын энциклопедиялық деңгейде қамтиды.
  - **«Көроғлы» (Жалпытүркілік эпостық цикл):**
    - Әзербайжан, түрік, түрікмен, өзбек, қазақ дәстүрлерінде сақталған. Әлеуметтік әділдік, еркіндік пен батырлық концепциясын сазды-поэтикалық (ғашық/жыраулық) өнермен ұштастырады.
  - **«Алпамыс батыр» (Қыпшақ-қоңырат эпикалық қабаты):**
    - Батырлық пен отбасылық адалдық, ел тұтастығы мен елдік намысты қорғау идеяларын архаикалық сарындармен (мифтік, тотемистік) синтездеген жыр.

2. Түркі поэтикасы мен жанрлық жүйесінің эволюциясы

Түркі фольклоры мен әдебиетіндегі синкретизмнен дербес жанрлық түрлерге өту процесі бірнеше тарихи-поэтикалық кезеңді бастан кешірді:

- **Фольклорлық поэтиканың негіздері:**
  - **Синкретизм:** Сөз, саз (музыка) және орындаушылық өнердің (жыраулық, бақсылық, ақындық) бөлінбейтін біртұтастығы.
  - **Силлабикалық (буынды) өлең жүйесі:** Түркі тілдерінің табиғи фонетикалық ерекшелігіне негізделген 7–8, 11–12 буынды өлшемдер.
  - **Аллитерация және асонанс:** Өлең жолдарының басындағы дауыссыз (аллитерация) және дауысты (асонанс) дыбыстардың қайталануы арқылы ырғақ пен поэтикалық әуезділік қалыптастыру (Орхон-Енисей мәтіндерінен бастап қазақ жыраулар поэзиясына дейін).
- **Көне және ортағасырлық жанрлар эволюциясы:**
  - **Басқы кезең:** Көне мақал-мәтелдер (*сав*), жоқтаулар (*сағу*), мақтау өлеңдері (*қошуғ*) және эпикалық жырлар.
  - **Класскикалық/Мұсылмандық период:** Орта ғасырларда (Қараханидтер, Шағатай дәуірі) араб-парс әдеби дәстүрінің ықпалымен аруз уәзіні мен жаңа жанрлардың (газель, месневи, рубаи, қасида, дастан) түркі тілдік жүйеге бейімделуі.
- **Сабақтастық:**Көне жыраулық поэзия (Асан қайғы, Қазтуған, Доспамбет), фольклорлық өлең құрылымдары мен кейінгі жазба академиялық әдебиет жанрларының (поэма, роман, драма) арасында ішкі мазмұндық және формалық сабақтастық үзілмей сақталды.